

Protestantse
Kerk

Geloof·Hoop·Liefde

Wij en ons werk

Generale Synode
november 2012
AZ 12-28

Inhoud

Wij en ons werk	3
Opzet van de handreiking	7
1 Gods werk en menselijk werk	9
2 Waarom we werken	13
3 Werk als levensonderhoud	17
4 Werk als sociaal gebeuren	19
5 Uitzicht	21
6 Gespreksvragen	23

Wij en ons werk

Beste lezer,

Misschien bent u werkloos en voelt u zich afgedankt. Misschien hebt u werk en rent u de hele dag achter uzelf aan om werk en zorg voor de kinderen en huishouden te kunnen combineren. Het kan zijn dat u iedere morgen fluitend naar uw werk gaat, omdat het u in staat stelt het beste uit uzelf te halen en met collega's iets moois tot stand te brengen. Of u doet vrijwilligerswerk, omdat u dat zinvol vindt. Hoe dan ook, u hebt iets met werk. Wie niet? Werk dat te veel is, werk dat je zou willen doen, werk dat moet of werk om van te genieten. Werk is van alle tijden. Altijd hebben mensen gewerkt en dat zal zo blijven, al was het maar omdat de gebraden kippen niet vanzelf in onze mond vliegen. Het is een thema dat uitzonderlijk veel verschillende beelden oproept. Voor de een is werk heerlijk. Hij of zij heeft een uitdagende baan, vol afwisseling en met leuke collega's, waar ook nog eens een prima beloning tegenover staat. Voor de ander is werk een noodzakelijk kwaad, het werk is zwaar en eentonig en daar komt bij dat de beloning karig is.

Vraag je door, dan blijkt dat de meeste mensen hun werk niet graag zouden willen missen. Dat geldt voor hoogopgeleiden, maar ook voor lager opgeleiden. Werk geeft invulling aan de dag, het brengt mensen in contact met anderen, het geeft hen het gevoel nuttig te zijn, het geeft de mogelijkheid iets te 'maken', en de bevrediging samen met anderen iets gepresteerd te hebben, enzovoorts. Werk is een echt menselijk fenomeen dat ons leven diepgaand bepaalt. Mensen zijn bezig, 'van de vroege morgen tot de late avond' – betaald, onbetaald en vrijwillig – en zouden diep ongelukkig zijn wanneer ze dat niet waren. Altijd vakantie vieren is op het eerst gezicht misschien aantrekkelijk, maar na drie maanden ben je de camping wel zat.

Tegelijk staat de wereld van het werk bol van de spanningen. We werken niet in een harmonische wereld. De hof van Eden is

gesloten en werken doen we in een wereld waar *dorens en distels groeien*. We noemen een paar van die spanningsvelden:

- Jonge mensen vinden moeilijk een baan en als ze er een vinden heeft die vaak weinig te maken met de gevolgde studie. Het ideaal van 'leuke baan, inspirerend werk, mooie beloning' brokkelt steeds meer af. Je mag al lang blij zijn ergens aan de bak te komen.
- Werken is goed, maar het moet ook een keer genoeg zijn. Als er gemorreld gaat worden aan de AOW-leeftijd en de hoogte van pensioenen, is de lol er wel af.
- Een vaste baan geeft zekerheid, maar is onderhand eerder uitzondering dan regel. De zekerheid die werk een vorige generatie bood, wordt zeldzaam. Als de voorgenomen versoepeling van het ontslagrecht doorgaat, vlieg je er misschien nog gemakkelijker uit.
- Mensen staan steeds meer onder de druk van prestatiedwang. Er moet steeds meer worden gedaan met steeds minder mensen. Werkgevers worden gedwongen deadlines te stellen en werknemers worden erdoor opgejaagd, er wordt een groot beroep gedaan op de loyaliteit, maar wat is die waard als je alsnog ontslagen wordt?
- Werk is voor velen de zoveelste reorganisatie, het zoveelste beroep op weer nieuwe vaardigheden. Zeker bij oudere werknemers veroorzaakt dat een gevoel van grote vermoeidheid.
- De grens tussen werk en privé is steeds minder duidelijk. Flexwerk lijkt leuk, maar wanneer begint mijn werk en wanneer houdt het op? Neem ik buiten werktijd mijn mobiel op of niet? Beantwoord ik mijn mails alleen onder kantooreuren, of ook daarbuiten? En welke consequenties hebben beide keuzes?
- Het is positief dat steeds meer vrouwen werken, het geeft de mogelijkheid van zelfontplooiing, maar het valt tweeverdieners vaak zwaar om werk en gezin goed georganiseerd te krijgen. Kiezen vrouwen er daarentegen voor om niet te werken, dan worden ze voor ouderwets versleten.

- De zondag is geen vanzelfsprekende rustdag meer. Werken op zondag is op papier een vrije keuze, maar in de praktijk moet je eraan geloven. De 7x24-uurs economie geeft alle vrijheid aan de consument, maar dwang aan de winkelier.
- Mensen met een beperking of een verminderd arbeidsvermogen willen graag (in deeltijd) werken, maar krijgen dat vaak niet geregeld. Er staan overheidsregels in de weg, of onwillige werkgevers.

Deze lijst, die u vast nog weet aan te vullen, is zeker niet bedoeld als een klaaglijst. We willen absoluut niet suggereren dat werk vervelend is. Dat is het vaak allerminst. Er is veel arbeidsvreugde. Wie buiten het arbeidsproces komt te staan, merkt pas welke positieve betekenis werk heeft. De opsomming is bedoeld om duidelijk te maken dat het niet helpt uitsluitend door een roze bril naar werk te kijken. Werk is een zegen, maar het is een *zegen* die bedreigd wordt door een *vloek*. Daarom is er alle reden om kritisch na te denken over werk. Wat is er aan de hand met ons werk? Maar ook dieper: Waarom werken we? Welk licht valt er op ons werk?

Opzet van de handreiking

Wij geloven dat het christelijk geloof en de christelijke traditie ons kunnen helpen antwoorden op deze vragen te formuleren. Dat zullen geen pasklare antwoorden zijn. Evenmin hebben we de pretentie een uitputtende analyse van ‘werken vandaag’ te schrijven. Maar we zijn ervan overtuigd dat het de moeite meer dan waard is om te rade te gaan bij geloof en traditie, in het bijzonder bij de Bijbel. We geloven namelijk dat die een relevant en heilzaam licht op werk laten vallen, ook op ‘werk vandaag’.

In deze handreiking bespreken we vier inzichten, die we presenteren in de vorm van basisprincipes. Deze principes worden eerst ingeleid, vervolgens kort becommentarieerd en ten slotte van enkele opmerkingen voorzien. De handreiking wordt besloten met een kort slotwoord.

Deze handreiking is bedoeld voor gesprek en bezinning in de gemeenten. Met het oog daarop zijn gespreksvragen toegevoegd. Wij hopen als Protestantse Kerk met deze uitgave bovendien een bijdrage te leveren aan het debat dat in de samenleving over werk wordt gevoerd.

1 Gods werk en menselijk werk

De christelijke traditie leert ons voor alles dat we menselijk werk mogen zien als geplaatst in een hoger verband, namelijk het hogere verband van Gods werk. Daarover gaat dan ook het eerste principe. Een sleuteltekst uit de Bijbel maakt dit duidelijk. Het is een tekst uit het eerste Bijbelboek, uit Genesis. Daar treffen we het scheppingsverhaal aan. Genesis 1 vertelt het verhaal van de schepping in het ritme van zeven dagen. Het begint met het licht op de eerste dag en het loopt door naar de schepping van de mens op de zesde dag. Opvallend genoeg wordt bij de schepping van de mens meteen over zijn werk gesproken. De mens krijgt namelijk de opdracht mee om te heersen over de vogels, de vissen en de dieren (Gen. 1:28); ook wordt verteld, dat de mens in een tuin is geplaatst die hij moet bewerken en waarover hij moet waken (Gen. 2:15). Werk is zijn roeping. Zo zal hij mens zijn. De mens is een werkend wezen, een *homo faber*. Maar voordat de mens gaat werken, volgt er een opmerkelijke passage:

Zo werden de hemel en de aarde in al hun rijkdom voltooid. Op de zevende dag had God zijn werk voltooid, op die dag rustte hij van het werk dat hij gedaan had. God zegende de zevende dag en verklaarde die heilig, want op die dag rustte hij van heel zijn scheppingswerk.

Dit is de geschiedenis van hemel en aarde. Zo ontstonden ze, zo werden ze geschapen (Gen. 2:1-4a).

De mens is geschapen en heeft de opdracht gekregen om te werken. Maar voordat hij de eerste spa in de grond steekt, is er de zevende dag. Dat is de rustdag, de sabbat. Op die dag rust God van zijn werk. Het is de dag dat God zich verheugt over zijn werk en het is de dag van de zegen. De mens begint zijn actieve leven niet met zijn eigen werk, maar met het vieren van de sabbat. Eerst is er de sabbat, pas dan komt de eerste werkdag. Eerst is er de tijd om te horen dat God ja zegt tegen de schepping en tegen de mens, en daarna is er nog tijd genoeg over om aan het werk te gaan. Het is alsof op deze eerste bladzijden van de Bijbel meteen

duidelijk wordt dat de mens niet een prestatiedier is dat zijn eigen bestaan moet maken. Wat een mens echt 'maakt' is Gods goedheid en liefde. Eerst de zegen, dan het werk. Zonder de zegen van God is het '*vergeefs dat je vroeg opstaat, je laat te ruste legt, je aftobt voor wat brood – hij geeft het zijn lieveling in de slaap*' (Ps. 127:2). In de tien geboden staat: *zes dagen lang kunt u werken en al uw arbeid verrichten, maar de zevende dag is een rustdag, die gewijd is aan de HEER, uw God* (Ex. 20:9-10). Die zevende dag is voor de mens eigenlijk de eerste. En de eerste dag straalt af op die andere zes dagen.

Hetzelfde kan ook nog anders worden gezegd. De mens is niet in de eerste plaats een *homo faber*, een werkende mens, die zwoegend en slovend zijn brood verdient. De mens is in de eerste plaats een *liturgisch wezen*. Hij leeft van de zegen van God, daarom dankt hij zijn Schepper. De sabbat is de dag om 'ja' tegen God te zeggen en om God te loven om alles wat Hij doet en geeft. Het eerste werk dat de mens verricht is de lofzang op Gods goedheid en Gods werk. In de Bijbel is er een diep besef dat het menselijke werk totaal in de lucht komt te hangen, als het losraakt van het werk van God.

Deze Bijbelse sleuteltekst leidt tot het eerste basisprincipe:

Eerste basisprincipe

Wij leven niet van ons werk maar van Gods werk. Ons werk doet er toe, maar onze ziel en zaligheid hangt er niet van af.

Werk is een zinvolle opdracht. Het moet geen afgod worden en de mens moet er geen slaaf van worden. Met ons werk scheppen we de wereld niet en we redden er de wereld ook niet mee. Het is goed en betekenisvol, maar alleen wanneer de menselijke maat wordt bewaakt. Zo niet, dan gaat de wereld aan vlijt ten onder.

Dit basisprincipe leidt tot de volgende opmerkingen:

- We zetten een fors vraagteken achter een 7x24-uurs economie. Economie is goed, maar niet alles. Laat er ook een dag zijn die niet in het teken staat van produceren en

consumeren. Anders gaan we daaraan kapot. Laat er een dag zijn voor God en voor elkaar. De mens leeft niet van brood alleen. Daarom staan we kritisch ten opzichte van koopzondagen en vinden we dat het vastgestelde aantal niet moet worden uitgebreid. Er wordt te veel druk uitgeoefend op werknemers om ook op zondag te werken. De consument komt ook zonder koopzondag voldoende aan zijn trekken.

- Het is bedenkelijk wanneer de grens tussen werk en vrije tijd vervaagt. Flexibeler werktijden bieden veel mogelijkheden en geven meer vrijheid. Flexwerk maakt het mogelijk veelvuldig te schakelen tussen verschillende werkzaamheden en aandachtsgebieden en dat is voor velen een uitkomst. Maar permanente beschikbaarheid en permanente oproepbaarheid is onmenselijk. Het maakt werk tot een slavendrijver.
- Er dienen grenzen te zijn aan de prestatiedrang en het opschuiven van deadlines. We hoeven ons niet dood te werken, ook niet in naam van economische concurrentie. Werk is nuttig en nodig, er is niets mis met hard werken, integendeel, maar de menselijke maat mag niet uit het oog verloren worden. Het is belangrijk om concurrerend te zijn, maar werk dient de mens en niet de mens het werk. De werkdruk kan zo hoog worden opgeschroefd, dat mensen er aan onderdoor dreigen te gaan. Dat kan niet de bedoeling zijn.

2 **Waarom we werken**

Mensen werken. Dat kan in een betaalde baan, fulltime of part-time. Er zijn vele soorten werk, werk voor hogeropgeleiden en werk voor lageropgeleiden, werk met het hoofd en werk met de handen, werk op kantoor/werkvloer of 'thuiswerken'. Daarnaast is er niet-betaald werk: werk in het gezin of de familie, werk als mantelzorger (wat soms meer uren vergt dan een fulltime baan) en vrijwilligerswerk in allerlei verschillende vorm en frequentie. Het ene werk is niet belangrijker dan het andere. Ook veel als werkloos geregistreerde personen werken als vrijwilliger of in het gezin.

Vroeg of laat, na een langere of kortere opleiding, gaan mensen aan het werk. Werk hoort bij ons mensen en het is niet goed om niets te doen. Sommigen kunnen vanwege fysieke of mentale beperkingen niet of nauwelijks werken. Dat is vaak een grote frustratie. Het is aan de samenleving om deze mensen niet als last te ervaren, maar als volwaardige leden van de menselijke gemeenschap.

Waarom werken we? Die vraag wordt niet door iedereen op dezelfde manier beantwoord. Er is ook niet één antwoord op te geven omdat aan werk verschillende dimensies zitten. Veel mensen zullen zeggen: om een boterham te verdienen. Anderen zullen zeggen: om liefst veel geld te verdienen (en dat te spenderen, te sparen of ermee te speculeren). Voor velen is werk belangrijk vanwege de contacten met collega's, anderen zien werk als een manier om aan het eigen levensproject invulling te geven en wellicht zijn er nog andere antwoorden te geven. Voor al deze antwoorden is iets te zeggen. Ook hier formuleren we op grond van wat de christelijke traditie aanreikt een basisprincipe.

Tweede basisprincipe

Al ons werk, betaald of niet, is in de eerste plaats dienst en een bijdrage aan het welzijn van anderen.

Met ons werk dienen we anderen. We dragen bij aan het leven van anderen. We werken voor de samenleving. Als dat wereldvreemd klinkt nemen we dat graag voor lief. Wij geloven dat werk van meet af aan op anderen gericht moet zijn. We zijn niet primair op de wereld om te overleven en te voorzien in ons eigen levensonderhoud. We zijn er ook niet om exclusief met ons eigen levensproject bezig te zijn. We zijn op de wereld om wat bij te dragen aan het leven van anderen en om zelf ook van de bijdragen van anderen te leven. Dat blijkt wel bij onze geboorte. Dan staan anderen klaar om voor ons te zorgen. We treden binnen in een wereld waar anderen aan gewerkt hebben. We zijn eerst ontvangers van het werk van anderen, anders zouden we zelf niets kunnen beginnen. Vervolgens mogen ook wij ons steentje bijdragen. Ook wij hebben iets in te brengen dat van waarde is. Ons werk heeft effect op de samenleving en de wereld. Het beïnvloedt de materie, de geestelijke werkelijkheid en de onderlinge verhouding van mensen. Werk is een dienst. Dat komt overeen met de klassiek christelijke idee dat werk een roeping is. Roeping komt terug in het woord beroep. Een beroep is de concrete vorm die mijn dienst aan anderen aanneemt. Dit antwoord motiveert je om je in je werk volledig te geven. Het staat lijnrecht tegenover de ongemotiveerde houding van uitsluitend het hoognodige doen en weten dat je salaris toch wel gestort wordt.

Dit basisprincipe brengt ons tot de volgende kanttekeningen:

- Werk als dienst beperkt zich niet tot betaald werk. Integendeel. Heel veel dienst wordt gedaan zonder geldelijke beloning. Het wezen van werk is niet dat je er geld mee verdient, maar dat je iets bijdraagt aan het welzijn van anderen. Het kan heel goed zo zijn dat we in ons betaalde werk niet zo heel duidelijk het gevoel hebben een dienst te verlenen, maar dat juist ons werk als vrijwilliger of mantelzorgers ons dat gevoel veel meer geeft. Wat dat betreft moeten we ook nuchter zijn: niet alles wat je doet zal zo nuttig zijn, als er maar onderdelen zijn van je werk waar je dat gevoel wel hebt. Het glas zit in dit opzicht zelden helemaal vol, maar even zelden is het helemaal leeg. Wie wil en kan, zal zich op een of andere manier nuttig kunnen maken voor anderen. Het kan zelfs een keuze zijn om

genoegen te nemen met wat minder geld in de eigen portemonnee om daarmee tijd over te houden voor vrijwilligerswerk.

- In hoeverre dragen bepaalde vormen van werk echt iets bij aan anderen? We hoeven hier geen wettische normen te hanteren. Maar dit principe levert wel degelijk kritiek op werk dat uitsluitend het eigenbelang dient en alleen gericht is op zoveel mogelijk geld verdienen. Zo dragen niet alle producten die op de markt gebracht worden bij aan de samenleving. Recent nog hebben we gezien dat er financiële producten zijn geïntroduceerd die slechts enkelen gediend en veel meer anderen gedupeerd hebben. Het blijft noodzakelijk de vraag te stellen of werk of producten van werk een relatie heeft/hebben met het belang van anderen of met het algemeen belang.
- Als werk een dienst is, dan is de belangrijkste vraag: welke dienst kan ik leveren? Wat kan ik bijdragen? Daar denk je over na. Je zoekt iets waarin je jezelf kwijt kan. Dienst aan de ander is geen tegenstelling tot dienst aan jezelf, ook al kan die dienst aan anderen met grote offers gepaard gaan. We zoeken onze talenten te ontwikkelen en vaak is het zo dat we juist dan voor anderen iets betekenen. Je wordt uitgedaagd om met je talenten te woekeren. Talenten worden je door God gegeven, niet om ze in de grond te stoppen maar om er wat mee te doen. Natuurlijk hoef je niet permanent bezig te zijn met de vraag wat je kunt bijdragen aan anderen. Je volgt een interessante studie, je zoekt een leuke baan, waarin je iets van je passie kwijt kan. Een vak leren is fascinerend, en onderzoek doen geeft je veel. Maar het kan een al te individualistisch en ook egoïstisch project worden wanneer het zich loszingt van de vraag hoe je anderen daarmee kunt dienen. Daarom is het op zijn plaats om de mythe van de zelfontplooiing als ultieme levensdoel door te prikken. Het is ook niet erg realistisch. Werk is niet altijd leuk en ook niet altijd uitdagend. Het is niet altijd super-inspirerend. Soms is het ook routine. Slijten doen we bijna allemaal aan ons werk. Toch is het daarmee niet waardeloos of betekenisloos. We

dienen er anderen mee. Dat is niet altijd even leuk, maar het geeft uiteindelijk meer bevrediging dan altijd maar met je eigen zelfontplooiing bezig te zijn.

- Werk is mijn dienst aan de anderen. Dan is het pijnlijk wanneer er op de arbeidsmarkt geen behoefte is aan die dienst. Werkeloosheid is voor velen een drama. Een humane samenleving zal er daarom naar moeten streven zoveel mogelijk mensen te laten meedoen op de arbeidsmarkt. Niet de hoogte van het bruto binnenlands product is de graadmeter van het succes van een beschaving, maar de mate waarin zoveel mogelijk mensen deel uitmaken van de arbeidsmarkt. Dat geldt ook voor mensen met een handicap. Zij kunnen bepaalde dingen niet, maar ook heel veel wel. Ze horen voluit bij de menselijke gemeenschap en mogen daarom ook iets bijdragen aan die gemeenschap. Omgekeerd mag van mensen verwacht worden dat zij zich inspannen om aan werk te komen. Wie genoeg neemt met een uitkering zonder de bereidheid zelf ook aan de samenleving bij te dragen, mist, menen wij, een wezenlijke dimensie van de menselijke bestemming. Werk is een roeping en vraagt om inzet. Een samenleving vraagt terecht aan allen om mee te doen.

3 Werk als levensonderhoud

Werk is de manier om te voorzien in het levensonderhoud. *Wie plant er een wijngaard en eet niet van de vruchten? Of wie hoedt er een kudde en drinkt niet van de melk?* (1 Kor. 9:7). Door te werken en te dienen, dienen we ook onszelf. We produceren ook om te consumeren. Dat geldt eveneens voor wie geen betaalde arbeid verrichten, maar toch werken. Zij mogen het brood meeten van het inkomen van anderen of van een uitkering – en dat brood is geen genadebrood. Ook zij die niet kunnen werken hebben recht op een levensonderhoud. Zij doen een appel op de samenleving om al werkend te zorgen en deze zorg zich ook te laten uitstrekken naar hulpbehoeftigen. Dit brengt ons op het derde basisprincipe:

Derde basisprincipe

De arbeider is zijn loon waard, niet meer en niet minder.

Dit basisprincipe ligt voor de hand en is weinig opzienbarend. Dat hoeft ook niet. Er zijn uitspraken die vanzelf spreken. Wel zijn er een aantal kanttekeningen bij te maken, die misschien minder voor de hand liggen of waar wat minder oog voor is:

- Beloning staat tegenover werk. Wie zijn of haar aandeel levert aan het welzijn van de gemeenschap, mag daar ook van leven. Beloningen verschillen. Een minimumloon bestaat wel, een maximumloon niet. Er is een Balkenendenorm als maximum, die een goede graadmeter is. Problematisch zijn de soms excessieve beloningen en bonussen in bepaalde sectoren van de samenleving. De huidige economische crisis is voor een groot deel veroorzaakt door menselijke hebzucht. De veelbesproken graaicultuur heeft desastreuze gevolgen gehad en heeft die nog steeds. Werk wordt niet meer gezien als dienst aan de samenleving, maar als middel tot zelfverrijking. Geld is losgezongen van een reële economie en daarmee van de idee van werk als dienst. De uitspraak ‘Geldzucht is de

wortel van alle kwaad' en, breder, een christelijke ethiek kan juist hier mensen het eerlijke verhaal vertellen.

- Werk wordt vaak te eenzijdig als kostenpost opgevat. Hoe lager deze kostenpost, hoe concurrerder het bedrijf, zo is de redenering. In de USA heeft dat er al toe geleid dat mensen twee banen nodig hebben om in hun levensonderhoud te voorzien. Veel werk is al uit Nederland verdwenen omdat het elders goedkoper kan worden gedaan. Was de schoonmaker vroeger nog volwaardig medewerker van het bedrijf dat hij schoonmaakte, nu is hij in dienst van een schoonmaakbedrijf dat voor de laagste prijs de opdracht binnensleept. Vanuit de christelijke ethiek is er grote betrokkenheid bij eerlijke beloning en in de Bijbel wordt op vele plaatsen gewezen op de plicht om de rechten van arbeiders te beschermen. Zo wordt over de 'dagloner' gezegd: *U moet hem nog dezelfde dag, voor zonsoudergang, uitbetalen; want hij is arm en het gaat hem juist om dat loon* (Deut. 24:15). Rechtvaardige arbeidsovereenkomsten zijn van groot belang, evenals het recht van een organisatie om te onderhandelen over collectieve arbeidsvoorwaarden.

4 Werk als sociaal gebeuren

Bijna al ons werken, of het nu betaald, huishoudelijk of vrijwillig is, is samenwerken. Er zijn collega's, leidinggevend, ondergeschikten. Je hebt te maken met huisgenoten, klanten, patiënten, scholieren, afnemers, toeleveranciers. Werken vindt bijna altijd plaats in ontmoeting met anderen. Voor velen ligt daar een belangrijke meerwaarde van werken boven niet-werken. Werken is samenwerken en werk betekent daarom ook meeleven met anderen en van anderen aandacht ontvangen. Werkeloosheid leidt vaak tot een sociaal isolement, met alle gevolgen van dien. Dit wordt uitgedrukt in het vierde basisprincipe:

Vierde basisprincipe **Werk is samenwerken en vraagt om samenwerken.**

In ons werk leven we met elkaar. Mensen integreren het beste in onze samenleving door deel te nemen aan het arbeidsproces. Dankzij ons werk maken we deel uit van het menselijk verkeer. We drukken onszelf uit in ons werk en we hopen dat anderen daar oog en oor voor hebben. Omgekeerd doen wij anderen goed wanneer wij hen begrijpen en waarderen. Ook de kunstenaar die zich opsluit in het atelier bedoelt iets met zijn of haar werk en zoekt naar een publiek dat dit werk begrijpt.

Bij dit laatste principe kunnen de volgende opmerkingen worden gemaakt:

- De sociale kant van werk is een waarde en daarmee dus ook kwetsbaar. Op de werkvloer komen irritaties voor en soms groeien die uit tot pesterijen. Misverstanden kunnen leiden tot sluimerende of openlijke conflicten. Mensen kunnen kapot gaan aan de sociale werkomgeving omdat ze zich niet gezien of gehoord voelen. Hoeveel mensen zullen juist om deze redenen niet met lood in hun schoenen elke maandag weer aan de werkweek beginnen. Pesten op school is een thema dat intussen bespreekbaar is; pesten op de werkvloer is vaak nog een taboe.

- Werk is een vorm van samenleven. Dat krijgt soms de vorm van een vaste baan met een vaste kring van collega's en andere contacten. Dat is, we zeiden het al, tegenwoordig eerder uitzondering dan regel. De arbeidsmarkt is flexibel en mensen wisselen vaak van baan, soms vrijwillig, soms gedwongen. Romantisch vasthouden aan verworvenheden van gisteren heeft geen zin. Voor velen is de arbeidsmarkt de markt van de vele mogelijkheden en zij varen daar wel bij. Ook hier dreigen echter gevaren. De rek kan er bij mensen uit raken als ze zich voor de zoveelste keer moeten omscholen. Contacten op de werkvloer worden vluchtiger, werk wordt anoniemer wanneer de vastheid verdwijnt en mensen zich nauwelijks meer kunnen identificeren met een bedrijf of werkomgeving.

5 Uitzicht

Werk is een menselijke opdracht. Een roeping. Met werk dienen we de anderen. In vier paragrafen hebben we het licht gezocht van de christelijke traditie. Voortdurend kwam de waarde van werk in het vizier. Tegelijk werd duidelijk dat we niet meer in de hof van Eden verkeren, maar ons werk doen in een wereld met dorens en distels. Werk is een zegen, maar de zegen kan verkeren in een vloek. Als we ons daarvan bewust zijn, kunnen we de valkuilen vermijden, maar de vloek ongedaan maken, kunnen we niet. Gelukkig begint het leven en ons werk niet met ons en eindigt noch het een, noch het ander met ons. En onderweg worden we gedragen door God. God laat ons niet vallen, ook niet als werken de mens. Dat zien we het sterkst in de dood en opstanding van Jezus. De vloek op het bestaan en op het werk heeft Jezus zich aangetrokken, in zijn leven en sterven. En in de opstanding van Jezus mogen we horen hoe God ja blijft zeggen tegen deze wereld en tegen de mens. De wereld is Gods project, ook door de mislukking en de dood heen. Dat geeft troost in tijden waarin ons werk voor ons gevoel niets voorstelt. Maar het geeft ook moed en kracht om door te gaan. Ons werk is onvolkomen, wij leveren maar brokstukken, maar dat alles is niet zonder zin. Het is zoals de apostel Paulus schrijft:

Kortom, geliefde broeders en zusters, wees standvastig en onwankelbaar en zet u altijd volledig in voor het werk van de Heer, in het besef dat door de Heer uw inspanningen nooit tevergeefs zijn (1 Kor. 15:58).

6 Gespreksvragen

Bij hoofdstuk 1:

1. De 'sabbat', de zondag, hoort in ons dagelijks spraakgebruik bij het 'weekend'. Daarmee krijgt deze dag de betekenis: vrij zijn van het werk. Bijbels gezien heeft de sabbat, de 'zondag' de betekenis: vrij worden voor het werk (vanuit de lofzang). Welke betekenis heeft de zondag voor u?
2. De opmerkingen bij het basisprincipe dat wij niet van ons werk maar van Gods werk leven geven het belang aan van een levensritme van 'rusten en werken', 'zingen en zwoegen'. Lukt het u om zo'n levensritme te onderhouden? Zo ja, hoe doet u dat? Zo nee, hoe ervaart u dat?

Bij hoofdstuk 2:

3. In ons dagelijks spraakgebruik is 'werk' meestal synoniem van 'betaald werk'. In dit hoofdstuk wordt 'werk' – betaald of niet – allereerst gezien als 'dienst aan de ander'. Dat is een veel ruimere benadering. Van welke benadering gaat u uit als u spreekt over 'werk'?
4. Hoe is het voor u om over uw (betaald) werk na te denken als 'dienst aan de ander'? Hoe komt de dimensie van 'dienst aan de ander' tot zijn recht in het werk dat u – betaald of onbetaald – verricht?

Bij hoofdstuk 3:

5. In dit hoofdstuk gaat het over het thema 'beloning voor werk'. Die beloning – in de vorm van 'het kunnen voorzien in je levensonderhoud' – moet er ook zijn voor mensen die geen betaalde arbeid (kunnen) verrichten (maar die wel hun bijdrage

aan de samenleving geven). Daarmee wordt een pleidooi gehouden voor een samenleving die 'solidariteit' hoog in het vaandel heeft staan.

Wat betekent het begrip 'solidariteit' voor u in dit verband? En wat vindt u op dit punt van onze samenleving?

6. Ervaart u (anders dan salaris) andere vormen van beloning voor uw (betaald) werk? Welke vormen zijn daarbij voor u het belangrijkste?

Bij hoofdstuk 4:

7. In welk opzicht ervaart u uw werk – betaald of onbetaald – als 'een sociaal gebeuren' waarin u met anderen samenwerkt, met hen meeleeft en aandacht van anderen ontvangt? Hoe belangrijk is werk als 'sociaal gebeuren' voor u?
8. Kent u uit eigen ervaring situaties waarin het samenwerken met anderen een last wordt? Welke mogelijkheden ziet u voor u zelf om een bijdrage te leveren aan een positief werkklimaat?

Bij de handreiking als geheel:

9. In hoeverre is er binnen uw geloofsgemeenschap aandacht voor het thema 'werk'? Vindt u het belangrijk om als kerk aandacht aan dit thema te schenken? Zo ja, waarom?
10. In de Inleiding worden diverse plezierige en onplezierige aspecten genoemd die aan werken verbonden kunnen zijn. Welke kunt u op uzelf betrekken? Praat u binnen uw gemeente wel eens met anderen over de zonzijden en schaduwkanten die er aan (uw) werk verbonden zijn?

